

POGLAVLJE 6

STRUKTURNE PROMENE U PRIVATNOM BANKARSKOM SEKTORU SRBIJE – ISTORIJSKE OPOMENE I PREPORUKE

Vesna Aleksić¹

Apstract

Rad obuhvata važan deo istorije srpskog bankarstva u uslovima kapitalističkog privrednog sistema i ukazuje na ključne strukturne promene koje su uvedene tokom vremena - na njihov karakter, kvalitet, važnost, kao i na nedostatke; on nastoji da odgovori na pitanje šta je to što je posmatrano kroz delovanje ovog segmenta srpske privrede predstavljalo pa i danas predstavlja ključnu kočnicu za ubrzaniji i kvalitetniji privredni napredak društva.

Ključne reči: bankarstvo, trgovina, Srbija, strukturne promene, strani kapital

UVOD

U Srbiji je od trenutka kada je započeta borba za nacionalno oslobođenje, privredni život bio u takvom stanju da nije moglo biti ni reči o nekakvoj kreditnoj organizaciji. Našavši se na prelazu iz jedne nerazvijene u jednu razvojnu, odnosno iz neindustrijske u industrijsku civilizaciju, ona dugo nije mogla da učvrstiti mrežu banaka koje bi bile vezane za zajmove, bilo za privredu ili komunikacije. Sve do sredine 19. veka Kneževina Srbija je bila zemlja sitnih posednika sa 73% poljoprivrednog zemljišta u posedima manjim od 5 hektara. Uz Crnu Goru bila je jedina zemlja u Evropi bez železničke pruge. Ipak, za njen razvoj važnu i gotovo presudnu ulogu imala je trgovina. Sama Srbija je zahvaljujući svom položaju i rekama bila naročiti trgovački partner i tranzitna oblast za karavane sa južnog i centralnog Balkana kao i one sa jugozapada, preko Novog Pazara. Istovremeno je preko njene teritorije prolazio znatan izvoz srednjoevropske robe u Osmanlijsko carstvo, a takođe je preko austrougarskih teritorija u Srbiju pristizala roba iz

¹ Dr Vesna Aleksić, vanredni profesor, Institut ekonomskih nauka, Beograd, e-mail: vesna.aleksic@ien.bg.ac.rs

drugih evropskih država. Do 60-ih godina 19. veka već se formirao jak trgovački sloj za čiju su dalju ekspanziju bila neophodna finansijska sredstva koje su mogle da obezbede samo banke.

Međutim, sve do početka 80-ih godina 19. veka u Srbiji nije postojala nijedna državna niti privatna finansijska institucija kojoj su za zajam mogli da se obrate različiti slojevi trgovaca i zanatlija. Jedini izvor zajmovnog kapitala bio je zelenaški kapital koji je dolazio od bogatih varoških trgovaca i visokih državnih činovnika. Poput srpskih seljaka i oni su zelenašima plaćali godišnju kamatu od 24% do 50%, a kada su zajmili manje sume na kratko vreme, plaćali su godišnje i do 120%. Kneževske vlasti Srbije su u više navrata pokušavale da upošljavanjem javnih fondova započnu rešavanje pitanja kreditiranja i suzbijanja zelenaštva i to uglavnom bezuspešno. Prvi pokušaj učinjen je 1836. godine, kada je knez Miloš Obrenović propisao davanje povoljnih, šestoprocentnih zajmova privatnim licima iz crkvenog fonda i fonda siročadi. Međutim, tražnja za zajmovnim kapitalom bila je mnogo veća od ponude, pa je ova naredba ostala bez ikakvog dejstva. Posle Miloševog pada 1839. godine, kao zajmovni kapital davan je i novac iz državne rezervne kase, a počev od 1847. godine, pod vladom kneza Aleksandra Karađorđevića, za zajmove su poslužili i besplodni sudski, školski i udovički fondovi. Pozajmice iz fondova su odobravane na tri godine, uvek uz godišnju kamatu od 6%. Zajmove iz javnih fondova, čiji je minimalni iznos bio 300 cesarskih (austrijskih) dukata, razgrabili su imućniji varoški trgovci kojima je potom taj novac služio kao još jedan izvor kreditiranja pod zelenaškim uslovima. Drugi pokušaj države da se narodu obezbedi zajmovni kapital, učinjen je osnivanjem *Uprave fondova* pri Ministarstvu finansija 1862. godine, koja je sa radom počela 1864. godine. Ona je odobravala dugoročne šestoprocentne zajmove na hipoteku na nepokretna dobra i to samo do polovine procenjene vrednosti nepokretnosti. Pod hipoteku su trgovci i zanatlije u gradovima mogli da stave kuće i kućne placeve, a to je zapravo značilo da zajmove mogu da dobiju samo oni najimućniji².

Mogućnosti jeftinijeg kreditiranja različitih slojeva trgovaca i zanatlija nisu se naročito popravile ni sa pojavom prvog privatnog novčanog zavoda – *Prve srpske banke*, koja je 1869. godine osnovana sa učešćem stranog kapitala, da bi posle samo dve godine bila ugašena. Njena propast jeste za izvesno vreme stvorila značajan animozitet prema učešću stranog kapitala u osnivanju domaćih novčanih zavoda, ali nije pokolebala najimućnije beogradske trgovce u ideji zajedničkog

² Mitrović, A, *Strane banke u Srbiji 1878 – 1914, politika, progres, evropski okviri*, Stubovi kulture, Beograd, 2004, 12; Gnjatović, Dragana, "Zelenaši, prvi kreditori zemljoradnika u Srbiji", *Bankarstvo*, br.1/2, 2010, 48-71.

udruživanja kapitala u nove privredne poduhvate. Tako je već 1871. godine sa radom otpočeo *Beogradski kreditni zavod*, koji je u prvo vreme nastojao da kreditno potpomogne zanatlije i sitne trgovce. Međutim, kako se vremenom broj uglednih akcionara iz redova beogradskih trgovaca povećavao i kako je rasla poslovna delatnost, u banci je sve manje bilo zajmovnog kapitala koje su uz povoljne uslove mogli da dobiju najsiromašniji varošani³. To je dovelo do osnivanja velikog broja malih banaka i štedionica. Međutim, njihova rascepanost i dekoncentrisanost, uz dosta mali raspoloživi kapital, onemogućavala je bilo kakvu smisleniju akciju ka bržem i snažnijem privrednom razvoju zemlje. Tome se obavezno mora dodati, i za Srbiju karakteristična, pojava korišćenja banaka kao oruđa u stranačkim borbama (posebno u manjim gradovima u kojima je ponekad bilo onoliko banaka koliko je bilo i političkih stranaka, koje su često umesto kreditiranja privrede kreditirale glasače). Ipak, 1882. godine *Oesterreichische Landerbank* je uspela, da u saradnji sa *Comptoir d'Escompte* iz Pariza osnuje prvu "banku kćer" u Srbiji - *Srpsku kreditnu banku*. Uskoro su i druge strane, naročito austrougarske, nemačke i francuske banke, osnivale svoje afilacije ili filijale na teritoriji Kraljevine Srbije. Početkom 20. veka već je bilo 80 privatnih akcionarskih banaka sa ukupnim uplaćenim kapitalom u iznosu od oko 17 miliona dinara. Do 1912. godine, broj banaka se povećao na 187, a iznos uplaćenog kapitala na preko 51 milion dinara. Sve do početka Prvog svetskog rata, po svojoj snazi su prednjačile pariske banke jer su u svojim rukama držale državne dugove, čime su obezbeđivale i srazmerno velike srpske narudžbine kod francuskih fabrika teškog naoružanja i železničkog materijala. Dominacija francuskog finansijskog kapitala u Srbiji nastaviće se i posle 1918. godine pa sve do početka Drugog svetskog rata⁴.

ZAKONODAVNI OKVIR RADA SRPSKIH BANAKA – EVROPSKI UZORI

U Zapadnoj i Centralnoj Evropi banka je vekovima unazad bila sastavni deo privrede koji se podrazumeva. Ipak, ideja stvaranja akcionarskih banaka se i ovde probijala kroz velike otpore. U Velikoj Britaniji je čak duže vreme bila zakonom zabranjena, da bi upravo u ovoj zemlji nešto kasnije (1826) bila prvi put i ostvarena. Dvadeset godina kasnije glavni privredni trend u razvijenim evropskim

³ Aleksić, V, "Sprega države i privatnih akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata - primer *Beogradskog kreditnog zavoda a.d.*" *Bankarstvo*, God. 41, br. 5 (2012), Beograd, 56-73.

⁴ Aleksić, V, "Foreign Financial Capital as the Catalyst of Serbian Economic Development before the Second World War": *Economic and Financial Stability in SE Europe in Historical and Comparative Perspective*, Southeast Europe Monetary History Network (SEEMHN) and National Bank of Serbia, 2009, Belgrade, 315-335.

zemljama već je bio usmeren na velike investicije akcionarskih banaka u industriju, posebno tešku industriju kao i u gradnju i opremanje železnica. Da bi se ovaj ogroman posao mogao da sprovede bez većih finansijskih potresa, bilo je neophodno da parlamenti i vlade evropskih država postave jasan zakonski okvir osnivanja akcionarskih banaka, njihovog delokruga rada i naročito zaštite njenih ulagača. Opreznost pri davanju odobrenja za osnivanje novih društava i mere predostrožnosti za pravilnost uplate kapitala, morala su biti takva da onemogućće osnivanja na lažnoj osnovi i sa nesolidnim osnivačima. Narednih decenija 19. veka se toliko radilo na ovim zakonima, da se često kaže kako su upravo zakoni i izmene u zakonima o akcionarskim društvima zadavale najviše posla zakonodavnim telima u svim kapitalističkim zemljama.

Na početku ovog dugog procesa, u svim zapadnoevropskim državama 19. veka kao podloga osnivanju akcionarskih društava služili su trgovački zakoni. Istovremeno, oni su bili i veoma slični, jer su svi vodili poreklo od francuskog *Code de Commerce*, koji je na snagu stupio još 1808. godine. U druge zemlje je vremenom prenet ili u celosti ili sa neznatnim izmenama. U vreme Napolenovog carstva, francusko trgovačko pravo prošireno je na nemačke oblasti na Rajni, u Baden, Luksemburg, Italiju, Belgiju, Poljsku i Holandiju, pa se tako njegov uticaj zadržao u kasnijim zakonima koji su donošeni za pojedine zemlje. Ovo je posebno bio slučaj sa austrijskim trgovačkim zakonom iz 1863. godine, koji je važio i na teritoriji Saveza nemačkih država ali i na teritoriji Slovenije i Dalmacije. Sa pojavom ideje o osnivanju akcionarskih društava i potrebom za njihovim zakonskim okvirom, *Code de Commerce* je 1867. godine dopunjen novim odredbama pa su i one kasnije prepisivane i podražavane u drugim evropskim zemljama⁵.

Koliko je veliki značaj za srpske vlasti imao rastući i sve bogatiji trgovački sloj, govori činjenica da je *Zakon trgovački za Knjaževstvo Srbiju* uz odobrenje „Miloša Obrenovića Prvog Knjaza Srpskog i sa saglasjem Soveta i na predloženje Narodne skupštine“ donet već 26. januara 1860. godine, dakle tri godine pre austrijskog i čak petnaest godina pre ugarskog trgovačkog zakona.⁶ Srpski trgovački zakon se, naročito u odredbama koje su se odnosile na osnivanje i rad trgovačkih društava, snažno oslanjao na francuski trgovački zakon ali i na *Građanski zakonik Kneževine Srbije* iz 1844. godine, čiji je autor bio Jovan Hadžić. U nastajanju *Građanskog zakonika* veliki uticaj je imao austrijski *Opšti građanski zakonik* iz 1811. koji je, opet, bio napravljen po uzoru na francuski *Code civil des francais*, nastao u vreme

⁵ Zebić, M, *Akcijsko pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Komentari zakona, Beograd, 1928, 5.

⁶ Niketić, G, *Trgovački zakonik i Stecišni postupak Kraljevine Srbije*, Beograd, 1923, 147.

vladavine Napoleona, 1804. godine. Srbija se donošenjem ovog zakona priključila tradiciji kontinentalnog, odnosno rimskog prava. Jovan Hadžić se, pišući ga jezičkim stilom kakvim se pričalo u Vojvodini u 19. veku, oslanjao uglavnom na austrijski original, ali ga je prilagodio prilikama tadašnje Srbije, odnosno tadašnjim srpskim običajima, dopunivši ga elementima iz srednjovekovnog *Zakonoporavila*⁷.

U Srbiji se zapravo u vreme donošenja *Zakona trgovačkog za Knjaževstvo Srbiju* polako stvarala politička atmosfera koja je mogla da omogući prodor novih ideja u svim oblastima društvenog života. Tako je, februara 1869. godine, Ministarstvo finansija upravo na osnovu člana 38 *Zakona trgovačkog za Knjaževstvo Srbije* izdalo dozvolu za osnivanje prvog privatnog novčanog zavoda u Srbiji sa početnim kapitalom od milion dukata. Međutim, brza propast ove banke, nakon samo dve godine, predstavljala je važno finansijsko iskustvo za mladu srpsku državu. Zato je iste 1871. godine, prilikom osnivanja prvih akcionarskih banaka sa domaćim kapitalom (*Beogradskog kreditnog zavoda, Smederevske kreditne banke i Požarevačke banke*), odlučeno da se donošenjem posebnih uredbi što jasnije precizira njihovu delatnost, kao i prava i obaveze. Naime, u nekoliko paragrafa srpskog trgovačkog zakona koji su se odnosili na osnivanje akcionarskih društava (§31-38, §41 i §44) nisu bile navedene nikakve sankcije prema osnivačima zbog nesavesnog poslovanja.⁸ Zato je u uredbi o poslovanju ovih banaka, donetoj 24. septembra 1871. godine, već u prvom članu naglašeno da „lažno pravljenje kao i podražavanje ma kog roda isprava, koje pomenuti zavodi izdavali budu, kazniće se onim kaznama, koje su opredeljene za lažno pravljenje ili podražavanje javnih isprava“⁹. Narednih godina, odnosno do osnivanja *Privilegovane Narodne banke* u Srbiji su pored ove tri, osnovane prema postojećem trgovačkom zakonu samo još četiri, uglavnom lokalne banke.

Zakon o akcionarskim društvima i njegove ključne izmene

Osnivanjem *Privilegovane Narodne banke Kraljevine Srbije* 1884. godine, istovremeno su stvoreni uslovi za izdavanje i trgovinu hartijama od vrednosti i podstaknut je razvoj trgovine i ostalih privrednih grana. Njeno osnivanje

⁷ Đorđević, M, „Pravni transplant i Srbijanski građanski zakonik iz 1844.“, *Strani pravni život*, br.1, Beograd, 2008, 62-84.

⁸ Aleksić, V, „Zakonodavni okviri rada srpskih akcionarskih banaka druge polovine XIX i prve polovine XX veka“, *Bankarstvo*, God. 42, br. 6 (2013), Beograd, 76-95.

⁹ Zebić, M, *Zakoni i raspisi o akcionarskim društvima s uputstvima i objašnjenjima. Trgovački i mjenbeni zakon o društvu dioničarskom i Trgovački zakon za Bosnu i Hercegovinu*, Beograd, 1925, 173.

predstavljalo je veliku prekretnicu ali i veliki zamajac u razvoju srpskog bankarstva. Došlo je do značajnog uvećanja novčanih sredstva, što je stvorilo uslove za dinamičnije kreditne poslove. Tako je u periodu od 1884. do 1896. godine bilo osnovano čak 62 novčana zavoda. Skromni paragrafi o „bezimenim društvima“ *Zakona trgovačkog za Knjaževstvo Srbiju* iz 1860. godine, nisu više mogli da zadovolje rastuću potrebu za zakonskim uređenjem rada srpskih banaka. Zbog toga je, 10. decembra 1896. godine, svetlost dana konačno ugledao *Zakon o akcionarskim društvima*. Njegovi tvorci su posebnu inspiraciju našli u odredbama o akcionarskim društvima ugarskog trgovačkog zakona iz 1875. godine kao i dopunama francuskog trgovačkog zakona iz 1867. godine. Jedan od najvećih stručnjaka za akcijsko pravo između dva svetska rata, Milorad Zebić, smatrao je da je srpski zakon, kada su u pitanju odredbe o sazivu, konstituisanju zborova akcionara, o njihovom kvorumu i kompetenciji, u mnogome potpuniji i moderniji od ugarskog i austrijskog trgovačkog zakona. Istovremeno, srpskom zakonu se zameralo to što ima mnogo propisa i naredbi a premalo sankcija, zbog čega je postojala realna opasnost da na duže staze neće imati efekta.¹⁰

Prvih godina nakon stupanja na snagu *Zakona o akcionarskim društvima Kraljevine Srbije*, pokazalo se da pojedine njegove članove ipak treba pojasniti, a neke čak i ukinuti. To se i desilo dve godine kasnije kada su *Zakonom od 17. novembra 1898. godine* ukinuta dva sporna člana (7 i 55) koja su svojevremeno izazvala veliku raspravu u Narodnoj skupštini. Članom 7 *Zakona* bilo je predviđeno da u osnivanju akcionarskog društva mogu da učestvuju strani državljani ali tako da ih ne može biti više od četvrtine ukupnog broja osnivača. Ovo je zapravo značilo da Srbija ne dozvoljava osnivanje akcionarskih društava sa većinskim stranim kapitalom na svojoj teritoriji. Sima Lozanić, tadašnji ministar narodne privrede i akademik, apelovao je pred poslanicima Narodne skupštine da se ovaj član zakona ukine objašnjavajući da strani kapitalisti neće dozvoliti da neko drugi upravlja njihovim poslovima. Od tog trenutka, ostavljeno je ministru narodne privrede da lično donosi procene o tome koliko među osnivačima može biti stranih državljana¹¹.

Ukidanjem člana 7 bio je trasiran put za nesmetaniji ulazak stranog kapitala u Srbiju. Međutim, ukidanje člana 55 biće pogubno za mnoga akcionarska društva. jer je njime bilo zabranjeno da članovi upravnog i nadzornog odbora, kao i službenici, uzimaju kredit kod sopstvenog novčanog zavoda. Iako su mnogi privrednici pa čak i političari uporno nastojali da dokažu da bi ukidanje ovog člana bilo veoma opasno i da bi dovelo u neravnopravan položaj male ulagače, kojima je

¹⁰ Zebić, M, *Akcijsko pravo*, 7.

¹¹ Ibid, 22; Aleksić, V, „Zakonodavni okviri rada srpskih akcionarskih banaka...“. 76-95.

kredit daleko potrebniji i koji bi do njega mnogo teže dolazili ukoliko bi bogatiji ljudi iz uprave za sebe zadržali veće iznose kredita, radikalska većina je smatrala da su u upravama banaka "prvi ljudi po imanju i karakteru, pa kad se oni izuzmu, onda nema ko jemčiti zavodu" zbog čega je izglasala ukidanje ovog člana, što je za mnoga akcionarska društva u Srbiji bilo kobno. Zapravo je ovim bila omogućena lažna uplata kapitala s obzirom da su članovi upravnog i nadzornog odbora istovremeno sa osnivanjem banke otvarali sebi i tekuće račune. Kako su mnogi u Srbiji nastojali da se domognu jeftinih kredita *Narodne banke*, osnivali bi društva samo sa neznatnim kapitalom čime se povećavalo opšte nepoverenje prema akcionarskim društvima¹².

U periodu od donošenja ovog zakona pa do početka Prvog svetskog rata, u Srbiji je bilo osnovano 270 akcionarskih društava od koji je bilo 255 banaka i samo 41 trgovačko, industrijsko i osiguravajuće društvo. Sve do 1914. godine, zahtevalo se da osnivačka glavnica za banke u Beogradu bude najmanje 500 hiljada dinara, u ostalim gradovima u unutrašnjosti 200 hiljada i za banke u varošicama 100 hiljada dinara. Ona je morala da bude uplaćena najkasnije u roku od dve godine od osnivanja društva¹³.

UTICAJ POLITIKE NA RAZVOJ SRPSKOG BANKARSTVA

Od trenutka sticanja samostalnosti Srbija doživljava ubrzanu modernizaciju. To je vreme kada su se gradile prve železnice, formirala stajaća vojska, reformisala prosveta, pojavila prva industrijska preduzeća i kada su se oblikovale institucije sistema. Kako se radilo o predominantno agrarnom društvu, izuzetno malobrojna srpska elita istovremeno je je bila i politička i privredna. To je značilo da su se sve podele na političkom planu gotovo istovremeno oslikavale i na ekonomskom. Istoričarka Dubravka Stojanović u svom radu *Party elites in Serbia* ističe da je prvi nivo podela bio onaj na radikale i neradikale, odnosno na one koji su na vlasti i one koji su tada vlast izgubili. Podela na radikale i samostalce, odnosno na vladajuću stranku i njene disidente koji su se iz stranke konačno izdvojili prvih godina 20. veka, bilo je prema njenim istraživanjima, drugi nivo podela. Poslednji se odnosio na generacijsku podelu, koja je istovremeno podrazumevala i različit

¹² Ibid.

¹³ Zebić, M, *Prestanak i likvidacija akcionarskih društava*, Beograd, 1935, 4-5; Aleksić, V, „Zakonodavni okviri rada srpskih akcionarskih banaka...“. 76-95.

obrazovni nivo kao i različito socijalno poreklo stranačkih vođa. Sve ove podele su u bitnim crtama određivale politički ali i ekonomski život u tadašnjoj Srbiji¹⁴.

Tokom naših istraživanja ustanovili smo da su ove političke podeljenosti veoma rano počele da se ogledaju i kroz osnivanje prvih akcionarskih banaka u Srbiji. U *Beogradskom kreditnom zavodu*, najstarijoj privatnoj banci u Srbiji, dominirali su članovi Srpske napredne stranke, dok su poslovnu politiku *Beogradske zadruge* već od 90-ih godina XIX veka vodili ugledni funkcioneri Radikalne stranke.¹⁵ Na prelasku vekova pojavljuju se još dve jake privatne finansijske institucije (*Izvozna i Prometna banka*) iz kojih se vremenom veoma jasno reflektovala ekonomsko-politička vizija novoosnovane Samostalne radikalne stranke.¹⁶ U tom period je zapravo najupečatljivija bila upravo generacijska podela među radikalima i samostalcima. „Vođe samostalaca bile su rođene šezdesetih i čak sedamdesetih godina 19. veka, što je u godinama brzih promena doprinosilo produbljivanju sukoba sa radikalskim vođama rođenim pretežno četrdesetih godina. U svojim tridesetim ili četrdesetim godinama života samostalci su, prirodno, drukčije razumeli svoje vreme od radikala koji su bili u poznim pedesetim i šezdesetim godinama života“¹⁷. Mlađi naraštaji srpske elite donosili su u Srbiju one ideje koje su se formirale u okviru evropske moderne krajem 19. veka, dakle u vreme kad su se oni u Evropi školovali. Vođe njihovih stranaka bili su ne samo u proseku 20 do 30 godina stariji od njih, nego su i pripadali starijim političkim školama, zastupali su drugačije, često konzervativne ideje i načine vođenja politike ali i ekonomije.

Kako je u vreme začetaka kapitalizma u Srbiji uloga države u privrednom razvoju bila veoma ograničena, mladi samostalci su u privatnim akcionarskim bankama videli dobar instrument za finansiranje industrije u povelju. Međutim, u to vreme su akcionarski kapital uglavnom posedovali imućniji trgovci starije generacije koji nisu prepoznavali značaj banke mešovitog tipa, koja bi se pored klasičnih depozitnih poslova bavila i osnivanjem i finansiranjem sopstvenih preduzeća, što je u Evropi onog vremena bio prevladavajući trend. Ipak, u moru novoosnovanih malih akcionarskih banaka u Beogradu bilo je i onih koje nisu uspevale da se na tom politički turbulentnom prostoru održe bez značajnije stranačke podrške, pa su lako

¹⁴ Stojanović, D, „Party elites in Serbia 1903-1914. Their Role, Style of Ruling, Way of Thinking“: *Eliten in Sudosteuropa. Rolle, Kontinuitaten, Bruche in Geschichte und Gegenwart*, ed. W. Hopken - H. Sundhaussen, München, 1998, 129-143.

¹⁵ Aleksić V, „Beogradska zadruga i njena uloga u privrednom razvoju Srbije krajem XIX i početkom XX veka“ *Bankarstvo*, God. 41, br. 6 (2012), Beograd, 108-133.

¹⁶ Aleksić V, „Sprega države i akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata – primer *Izvozne banke A.D. I*“, *Bankarstvo*, br. 9/10 2011, 106-122.

¹⁷ Stojanović, D, „Party elites in Serbia“, 132.

postale meta mladih i ambicioznih samostalaca, poput *Beogradske prometne banke a.d.*¹⁸.

Ipak, do Velikog rata najveća srpska banka bila je *Privilegovana izvozna banka*. Sa glavnicom od 5 miliona dinara bila je daleko ispred drugih srpskih banaka. Osnovana 1900. godine, po načinu osnivanja jako je podsećala na *Prvu hrvatsku štedionicu* jer su i kod nje političko-nacionalni momenti bili presudni. Kako je u Kraljevini Srbiji je izvoz bio najveći i najteži ekonomsko-politički problem, *Privilegovana izvozna banka* je zapravo zaista bila privilegovana posebnim zakonom i zadatak joj je bio da nađe načina da reši problem izvoza stoke u Austriju, odnosno da kreditira srpske izvoznike. Nešto kasnije, ona se odrekla ove privilegije ali je time dobila pravo da proširi delokrug poslova. Ipak, nikada nije svoju poslovnu politiku usmerila na finansiranje industrije. Kako su u Kraljevini Srbiji glavni izvor obrtnog kapitala banaka bili krediti po tekućim računima u zemlji i inostranstvu, po tome je i ova banka bila tipičan predstavnik srpskog bankarstva. Bilo je to vreme malih mogućnosti za prikupljanje depozita pa su najcenjeniji direktori bili oni koji su bili sposobni da svojoj banci pribave kredite po najpovoljnijim kamatnim stopama i da na taj način prošire poslovnu delatnost. Zbog toga su mogućnost za napredak imale one banke koje su uspele da kod *Narodne banke* dođu do kredita jer su oni bili sa najmanjom kamatnom stopom i dugoročni. Zato su najpoznatiji srpski privrednici ali i politički radnici onog vremena našli svoje mesto u Upravnom i Nadzornom odboru *Izvozne banke* zbog čega nije teško zaključiti da je ova banka bila veoma bliska sa radikalskim prvcima onog vremena¹⁹.

Privilegovana izvozna banka zabeležila je ogroman rast kreditiranja srpskih izvoznika tokom carinskog rata. Naročito preko kredita *Privilegovane Narodne banke Kraljevine Srbije* ali i preko posebnog državnog kredita u iznosu od 500 hiljada dinara, čiji je cilj upravo bio otvaranje i iznalaženje novih tržišta za izvoz srpskih proizvoda. Vremenom je zbog prekomernog i nekontrolisanog kreditiranja Banka sve teže dolazila do novog izvora zajmovnog kapitala. Na početku druge decenije XX veka našla se gotovo pred likvidacijom ali je upravo prisustvo političara u njenoj Upravi spasilo propadanja. Naime, postavljanjem za predsednika Uprave dojučerašnjeg ministra privrede u vladi Kraljevine Srbije,

¹⁸ Aleksić, V, "Prometna banka A. D. u modernizacijskim procesima u Srbiji u prvom poloviniXX veka", *Bankarstvo*, God. 42, br. 1 (2013), Beograd, 12-33.

¹⁹ Aleksić V, "Sprega države i akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata – primer Izvozne banke A.D. I..." 106-122.

Milorada Draškovića, 1911. godine, Banka za relativno kratko vreme biva potpuno sanirana²⁰.

Srpsko bankarstvo u jugoslovenskim okvirima

U novim političko-ekonomskim prilikama nastalim nakon završetka Prvog svetskog rata i osnivanja Kraljevine Jugoslavije, svoje zlatno doba imala je samo jedna banka sa isključivo srpskim kapitalom – bila je to *Prometna banka* na čelu sa poznatim političarem i industrijalcem Milošem Savčićem. Naime, već od 1903. godine na veliko poverenje ulagača je, pored uspešnih bančinih poslova, naročito uticala činjenica da je upisom „lepog broja akcija“ jedan od akcionara banke postao kralj Petar I Karađorđević. Ne mala činjenica jeste da je 1905. Savčić postao i jedan od osnivača nove Samostalne radikalne stranke i narodni poslanik u Skupštini sve do 1911. godine. U međuvremenu, 1908. biva postavljen i za ministra građevina²¹.

Kao što smo već mogli da vidimo, ovo preplitanje političkih i privrednih funkcija nije bila neuobičajena pojava u Srbiji onog vremena ali je ipak u slučaju Miloša Savčića, kao i njegovog partijskog kolege Milorada Draškovića, naročito izazivala podozrenje srpske javnosti. Velika prašina podigla se oko dodeljivanja koncesija *Prometnoj banci* za eksploataciju državnih šuma na planini Tari, naročito u vreme izbora 1905. godine²².

Koliko god da su dnevno-politički događaji komplikovali poslovnu politiku *Prometne banke*, ona je već 1909. godine proširila svoju delatnost sa drvo-prerađivačke industrije na brodarstvo i rečni prevoz peska i šljunka, tada veoma traženog u uznapredovaloj građevinskoj industriji Srbije. Iste godine osnovala je i *Fabriku stakla za prozore* u Kostolcu. U tom periodu je Miloš Savčić već uveliko bio i potpredsednik Upravnog odbora *Privilegovane izvozne banke* sa kojom *Prometna banka* 1911. godine osniva *Društvo za tehnička preduzeća*, koje na javnoj licitaciji dobija izgradnju pruge Niš-Knjaževac. Drugi primer zajedničke angažovanosti privatnog kapitala ove dve banke zabeležen je odmah po završetku Velikog rata, kada su u cilju proširivljnja delokruga rada i uticaja na teritoriju Stare Srbije

²⁰ Ibid; Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Ministarstva trgovine i industrije (MTI) 65, 1120-2104.

²¹ 50 godina rada inženjera Miloša Savčića 1889 – 1939, Beograd, 1939, 143.

²² Aleksić, V, „Prometna banka A. D. u modernizacijskim procesima u Srbiji...“ 12-33; Vladislavljević, S, „Beogradska prometna banka u eksploataciji šuma planine Tare od 1902. do 1932“, *Užički zbornik – Prilozi za političku, kulturnu i ekonomsku istoriju Užica i okoline*, br. 20, Užice, 1991, 61-84.

(Kosova i Metohije) i Makedonije, osnovali u Skoplju banku pod nazivom *Izvozna i Prometna banka a.d.*²³.

Nakon Prvog svetskog rata Miloš Savčić postaje predsednik Upravnog odbora *Prometne banke* i uz svesrdnu pomoć generalnog direktora Mihaila Dragičevića od nje stvara jednu od najuspešnijih srpskih poslovnih banaka na teritoriji Kraljevine SHS/Jugoslavije. Iste godine osnivački kapital banke povećan je na 2,5 miliona dinara; naredne, 1921. godine, glavnica je duplirana na 5 miliona dinara i to delimično novom emisijom akcija a delimično iz rezervnih fondova Banke. Iste godine u prostorijama *Prometne banke* osniva se *Udruženje banaka Beograd* na čije čelo dolazi upravo Mihailo Dragičević. Važan cilj ovog tek osnovanog Udruženja bio je zajednički nastup srpskih banaka tokom nacionalizovanja *Beočinske fabrike cementa* i *Sartida* kao i prilikom osnivanja novih banaka na oslobođenim teritorijama²⁴.

Finansijska snaga *Prometne banke*, pokazala se već 1923. godine kada je povećana nominalna vrednost akcije sa 250 na 500 dinara a osnivački kapital na 10 miliona dinara. Kako su tokom radova na pruži Niš-Knjaževac otkrivene bogate naslage kamenog uglja, već 1915. godine Savčić od države dobija povlasticu za eksploataciju čak 150 rudnih polja na ovoj teritoriji. Zbog rata i nedovršene železničke pruge rad je morao biti odložen. Međutim, već po povratka u zemlju, 1919. godine, Uprava Banke osniva *Društvo za eksploataciju goriva* koje 1920. godine zahvaljujući završetku radova na pruži, otpočinje eksploataciju. Godine 1930. Banka je od Đorđa Vajferta preuzela povlasticu nad rudnikom kamenog uglja *Podvis* kao i povlastice nad obližnjim rudnikom *Blagovesti*. Ugalj dobijen u ovim rudnicima (100 hiljada tona godišnje) bio je izuzetno pogodan za loženje parnih kotlova svih vrsta, te je plasiran najviše rečnoj plovodni i Državnoj železnici, čiji direktor je u period 1920-1921 bio upravo Miloš Savčić²⁵.

Kada je u pitanju rudnik lignita "Kosovo", raspoloživi istorijski izvori ukazuju da je nakon osnivanja *Rudarsko-industrijskog akcionarskog društva "Kosovo"* 1923. godine, ovaj rudnik postao vlasništvo *Prometne banke*. On posebno dobija na značaju od 1930. godine, kada je otvoren veliki rudnik "Trepča" čije su električne centrale koristile upravo lignit iz ovog rudnika. Za samo osam godina, u period od 1930. do 1938. godine, proizvodnja se zahvaljujući bančnim ulaganjima u ovaj

²³ Ibid.

²⁴ AJ, MTI-65, 1131-2115.

²⁵ Aleksić, V, "Prometna banka A. D. u modernizacijskim procesima u Srbiji..." 12-33; Kostić M, *Uspon Beograda II*, Beograd, 1994, 91.

rudnik učestvostručila. "Trebalo samo poželeti da se rudnik "Kosovo" i u buduću razvija istim tempom kao što je bilo za prvih petnaest godina(...) Po proračunu pok Dr. Svetolika Radovanovića, profesora univerziteta i našeg poznatog geologa, količina uglja na opisanom terenu "Kosova" iznosi okruglo devedeset miliona tona. Ako uzmemo da godišnja produkcija uglja na ovom rudniku iznosi sto hiljada tona onda bi uglja na ovom terenu i u ovom obimu rada bilo za devet vekova... eksploatacija rudnika "Kosovo" nesumnjivo bi omogućila elektrifikaciju Južne Srbije, polet njene industrije, zaposlenje ogromnog broja radničkog sveta koji je danas često upućen u pečalbu van svog zavičaja pa i van otadžbine"²⁶.

Valorizacijom investicija i upotrebom rezervnih fondova, osnivački kapital *Prometne banke* je 1928. godine povećana na 20 miliona dinara, dok je rezervni fond premašivao glavnici i iznosio za ono vreme neverovatnih 22 miliona dinara.²⁷ Već sledeće godine, Banka beleži najveći poslovni rast u poređenju sa svim ostalim srpskim bankama onog vremena i petu godinu za redom deli dividendu akcionarima u ukupnom iznosu od dva miliona dinara (u proseku oko 15 hiljada dinara po akcionaru, s obzirom da prema tadašnjim zakonima akcionar nije mogao da ima više od 10 akcija u posedu; vrednost dividende je odgovarala iznosu šest prosečnih činovničkih plata).²⁸ Zanimljivo da je još 1926. godine na Zboru akcionara traženo da se iznos dividende sa dva poveća na tri miliona dinara što je Uprava odbila uz obrazloženje da se „u rezervni fond ne sme dirati“²⁹. Možemo samo da pretpostavimo kakav bi uspeh postigla bančina preduzeća do Drugog svetskog rata da ovaj veliki privredni polet nije zaustavljen izbijanjem Velike svetske ekonomske krize, koja je u Kraljevini Jugoslaviji počela 1931. godine. Međutim, za razliku od drugih srpskih banaka, *Prometna banka* se nije koristila ni jednom od zakonskih olakšica u pogledu plaćanja svojih obaveza ..., niti je ikad zapala u valove finansijske krize, koja je utopila veliki broj kreditnih ustanova i preduzeća. Isplivala je lako i dočekala bolje dane blagodareći jedino tome što je – po intencijama i direktijama svog predsednika – blagovremeno stvorila posebne rezerve, koje je plasirala u sigurne investicije i državne hartije od vrednosti, te je mogla da se bori do kraja“³⁰. Nakon stišavanja krize, 1936. godine, *Prometna banka* prema projektu tada sedamdesetjednogodišnjeg Miloša Savčića osniva i svoje poslednje preduzeće u međuratnom periodu, *Valjaonicu lima* u Zemunu. Za

²⁶ 50 godina rada inženjera Miloša Savčića... 118.

²⁷ AJ, MTI-65, 1131-2115.

²⁸ Aleksić, V, "Prometna banka A. D. u modernizacijskim procesima u Srbiji..." 12-33; *Analiza bilansa*, „Narodno blagostanje“, god. II, br.15, Beograd, 1930, 66-68.

²⁹ AJ, MTI-65, 1131-2115.

³⁰ 50 godina rada inženjera Miloša Savčića... 118.

nju se odmah nakon izgradnje 1938. godine pokazalo da je bio izuzetno unasan privredni poduhvat i kruna poslovnog uspeha ne samo ovog bankarsko-industrijskog koncerna već srpske privrede u celini.

ZAKLJUČAK

Rana pojava ideje o osnivanju akcionarske banke u Srbiji ne govori samo o realno raspoloživoj novčanoj snazi tadašnjeg najimućnijeg sloja društva, nego ukazuje i na činjenicu da su još tada postojali politički, privredni i intelektualni krugovi koji su razumeli značaj akcionarskih banaka u privrednom i društvenom razvoju zemlje. Otuda ne može da čudi što u jednom od najstarijih trgovačkih zakona ovog dela Evrope, kao što je bio *Zakon trgovački za Knjaževstvo Srbiju* iz 1860 godine, nalazimo jasne odredbe o osnivanju upravo akcionarskih društava. Ove odredbe bile su samo zamajac za osnivanje prvih akcionarskih banaka u Srbiji. Međutim, usled slabe akumulacije kapitala, njihova finansijska sredstva nisu bila dovoljna da bi mogla da podmire narastajuće finansijske potrebe srpskih privrednika. Zato je osnivanje *Privilegovane Narodne banke Kraljevine Srbije*, kao centralne kreditne ustanove bilo od najvećeg značaja za dalji razvoj srpskog bankarstva. Zahvaljujući njoj, domaći kapital se uvećao tri puta, a ona je imala interesa da, zbog emisije novca u većoj količini od podloge, daje zajmove drugim domaćim bankama po jeftinijoj kamatnoj stopi. Tvorci prvog *Zakona o akcionarskim društvima Kraljevine Srbije* stajali su na stanovištu da je mladoj srpskoj državi potrebniji novi zakon umesto dopuna davno zastarelih odredbi trgovačkog zakona. Inspiraciju su tražili i našli u najboljim evropskim zakonima onog vremena, potrudivši se da ga dodatano obogate u delovima koja su za domaće prilike mogli da budu posebno problematični.

Međutim, veliki broj propisa i naredbi a veoma malo sankcija, pokazaće se kao ozbiljna slabost ovog zakona u vremenu u kom je Srbija postala deo nove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Srpska ekonomsko-politička elita, suočena sa novim, velikim i dobro uređenim privrednim i finansijskim tržištem, hvatala je korak sporo i gotovo nevoljno. Ograničavajući svoje poslove uglavnom na teritoriju nekadašnje Kraljevine Srbije, nije uspevala da pravovremeno odgovori na izazove novog vremena, zbog čega je sve češće u ostvarivanju svojih ciljeva pribegavala korupciji i nepotizmu. Oni koji su verovali u srpski preduzetnički potencijal nisu se libili da javno ukažu na ove društvene manjkavosti ali i da ponude dovoljno valjana rešenja koja su vremenom nalazila svoj put do primene, kroz nove zakonodavne okvire. Primeri rada *Izvozne* i *Prometne banke* su, na žalost, ovde prezentovani više kao izuzetak nego kao pravilo poslovanja srpskih

banaka u prvoj polovini 20. veka. Istovremeno, one predstavljaju odličan potsetnik na činjenicu da su specifične društveno-političke i privredne okolnosti našeg prostora uvek uslovljavale i još uvek uslovljavaju rad srpskih banaka.

LITERATURA

1. Aleksić V. (2012), "Beogradska zadruga i njena uloga u privrednom razvoju Srbije krajem XIX i početkom XX veka" *Bankarstvo*, God. 41, br. 6.
2. Aleksić, V. (2009), "Foreign Financial Capital as the Catalyst of Serbian Economic Development before the Second World War", *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective*, Southeast Europe Monetary History Network (SEEMHN) and National Bank of Serbia, Belgrade.
3. Aleksić, V. (2011), "Sprega države i akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata – primer Izvozne banke A.D. I" (Connection between state and shareholdings banks in Serbia up to the Second World War – Case study of the Export Bank, Part one), *Bankarstvo*, br. 9/10.
4. Aleksić, V. (2012), "Sprega države i privatnih akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata - primer Beogradskog kreditnog zavoda a.d." (Connection between State and Private Shareholding Banks in Serbia up to the Second World War – Case Study of the Belgrade Crediting Institute) *Bankarstvo, Časopis udruženja banaka Srbije*, God. 41, br. 5.
5. Aleksić, V. (2013), „Zakonodavni okviri rada srpskih akcionarskih banaka druge polovine XIX i prve polovine XX veka“ (Legislative Frameworks Regulating the Operations of Serbian Shareholding Banks in the second half of the 19th and the first half of the 20th Century), *Bankarstvo*, God. 42, br. 6.
6. Aleksić, V. (2013), "Prometna banka A. D. u modernizacijskim procesima u Srbiji u prvoj polovini XX veka" (Prometna Banka a.d. in the Modernisation Processes of Serbia in the first half of the 20th Century), *Bankarstvo*, God. 42, br. 1.
7. *Analiza bilansa*, „Narodno blagostanje“, (1930), god. II, br.15, Beograd.
8. Đorđević, M. (2008) „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844.“, *Strani pravni život*, br.1.
9. Gnjatović, D. (2010), "Zelenaši, prvi kreditori zemljoradnika u Srbiji" ("Zelenasi" – The earliest creditors of farmers in Serbia), *Bankarstvo*, br.1/2 .
10. Kostić M. (1994), *Uspom na Beograda II*, Beograd.
11. Mitrović, A. (2004), *Strane banke u Srbiji 1878 – 1914, politika, progres, evropski okviri*, Stubovi kulture, Beograd.

12. Niketić, G. (1923), *Trgovački zakonik i Stecišni postupak Kraljevine Srbije*, Beograd, 1923.
13. Stojanović, D. (1998) „Party elites in Serbia 1903-1914. Their Role, Style of Ruling, Way of Thinking“, *Eliten in Sudosteuroopa. Rolle, Kontinuitaten, Bruche in Geschichte und Gegenwart*, ed. W. Hopken - H. Sundhaussen, München.
14. Vladislavljević, S. (1991) „Beogradska prometna banka u eksploataciji šuma planine Tare od 1902. do 1932“, *Užički zbornik – Prilozi za političku, kulturnu i ekonomsku istoriju Užica i okoline*, br. 20.
Zebić, M (1928), *Akcijsko pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Komentari zakona, Beograd.
15. Zebić, M. (1925), *Zakoni i raspisi o akcionarskim društvima s uputstvima i objašnjenjima. Trgovački i mjenbeni zakon o društvu dioničarskom i Trgovački zakon za Bosnu i Hercegovinu*, Beograd.
16. Zebić, M. (1935), *Prestanak i likvidacija akcionarskih društava*, Beograd.
17. *50 godina rada inženjera Miloša Savčića 1889 – 1939*, (1939), Beograd.

Arhivski izvori: Arhiv Jugoslavije, Fond Ministarstva trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije (65)

SUMMARY

STRUCTURAL CHANGES IN SERBIAN PRIVATE BANKING SECTOR - HISTORICAL WARNINGS AND RECOMMENDATIONS

The paper includes an important part of the history of the Serbian banking sector in the conditions of the capitalist economic system and points out the key structural changes that have been introduced over time - their character, quality, importance, as well as the shortcomings; the article tries to answer the question what is it in banking system that makes a key brake for faster and more effective economic progress of Serbian society.

Key words: banking, trade, Serbia, structural changes, foreign capital